

GENDER TENGLIK MUAMMOLARINI ILMIY O'RGANISH ANʼANALARI

*Saribayeva Umida Sattarovna,
Nizomiy nomidagi TDPU Umumiy psixologiya kafedrasida dotsenti,
psixologiya fandlari nomzodi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender tafovutlarning shakllanishidagi ilmiy-nazariy qarashlar, gender tenglikning biologik, madaniy, iqtisodiy, siyosiy, xuquqiy, ijtimoiy-psixologik jihatlarini yoritilgan ilmiy manbaalar, adabiyotlar tahlili va sharhi yoritildi.

Tayanch soʻzlar: Differentsial ijtimoiylashish, gender tafovutlar, ilmiy-nazariy qarashlar, gender tenglik, biologik, madaniy, iqtisodiy, siyosiy, xuquqiy, ijtimoiy-psixologik jihatlar, ilmiy manbaalar, adabiyotlar tahlili.

ТРАДИЦИИ НАУЧНОГО ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА

*Сарибаева Умида Саттаровна,
доцент кафедры общей психологии ТДПУ им. Низоми, кандидат психологических наук*

Аннотация. В данной статье были освещены научно-теоретические взгляды на формирование гендерных различий, биологические, культурные, экономические, политические, правовые, социально-психологические аспекты гендерного равенства, научные источники, анализ и обзор литературы.

Ключевые слова: Дифференциальная социализация, гендерные различия, научно-теоретические взгляды, гендерное равенство, биологические, культурные, экономические, политические, правовые, социально-психологические аспекты, научные источники, анализ литературы.

TRADITIONS OF SCIENTIFIC STUDY OF GENDER EQUALITY

*Saribaeva Umida Sattarovna,
Professor, Department of General Psychology, TSPU named after Nizomi, candidate of
psychological sciences*

Annotation. This article covered scientific and theoretical views on the formation of gender differences, biological, cultural, economic, political, legal, socio-psychological aspects of gender equality, scientific sources, analysis and literature review.

Keywords: differential socialization, gender differences, scientific and theoretical views, gender equality, biological, cultural, economic, political, legal, socio-psychological aspects, scientific sources, literature analysis.

Kirish.

Differentsial ijtimoiylashish jarayoni erkaklar va ayollarni turli xil rivojlanishga olib kelishi mumkin. Psixolog Sandra Bem taʼkidlaganidek, real hayotdagi ijtimoiy normalar va ijtimoiylashuv jarayoni ayollarda aynan ayollikka xos, erkaklarda erkakka xos xislatlarni shakllantirmaydi, bu gender farqlilik u qadar bir-birini inkor etmaydi va ayol xam, erkak xam, har ikki turdagi eng yaxshi gender xususiyatlarni oʻzlashtirishi mumkin. Gender rol standartlaridan chetga chiqish, yaʼni erkaklik va ayollik bir-biriga qarama-qarshi nomuvofiq psixologik holat emasligi tasdiqlangan.

Bem oʻz fikrida, insonning aqliy, ruxiy-maʼnaviy, psixologik sagʻlomligi jinsga bogʻliq emas va androginiya psixologik holatga ijobiy taʼsir koʻrsatishini, yaʼni har ikkala jinsiy rolning eng yaxshisini oʻzlashtirishi maʼqulligini tasdiqlaydi. SHuningdek, androginiya vaziyatning moslashuvchanligi uchun xizmat qilishi, yaʼni vaziyatga qarab qatʼiy boʻla olish yoki boshqalarning manfaatlarini eʼtiborga olishga qaratilgan qobiliyatidir.

Androginiya tushunchasiga bir qator olimlar “inson tomonidan yuqori darajada oʻz-oʻzini hurmat qilishdir”, deb taʼrif berilgan. Boshqalari esa, androginiya bu-“muvaffaqiyat motivatsiyasidir”. Baumrind fikriga koʻra, androginiya – “ota-onalik rolini mohirlik bilan bajarilishi” va “subʼektiv farovonlik hissi”dir, - deyilgan. Ushbu maʼlumotlarga qoʻshimcha ravishda ayrim tadqiqotlarda sheriklardan kamida bittasining gender munosabatlarda androgin xususiyatga egaligi, ularning har ikkalasini ham qoniqtirishi aniqlangan, oilada er-xotinlardan bittasida muloyimlik, noziklik, gʻamxoʻrlik, xissiy suyanchiq boʻla olish, jozibadorlik kabi ayollik fazilatlarini mavjudligi er-xotinlarning nikohdan qoniqish darajasini yuqoriligiga, munosabatlarning sifatiga taʼsir etishi qayd etilgan.

Bemning oʻzi xam androginiyani erkaklarda shakllanishi erkakka xos boʻlgan gender polyarizasiyasini kamaytirishi mumkinligini qayd etadi. YOki ayollarda erkakka xos gender farqlarni oʻzlashtirish, maskulinlik xususiyatini ortishi xam ayollik xususiyatlarini pasayishiga olib kelishi mumkin va bu ayollik xususiyatini ildizini pasayishiga olib kelishi qayd etilgan. SHuningdek, koʻpgina psixologlarni fikricha, Betz, (1981); Spence va Helmrich, Betz, oʻz fikrida «erkaklik» va «ayollik» atamalarini faqat gender stereotiplarini kuchaytiradi shuning uchun ulardan butunlay voz kechishni taklif qilishgan. Sababi erkakka xos boʻlgan xususiyatlar: oʻz-oʻzini tasdiqlash qobiliyatini aks ettiruvchi

instrumentallik yo'qoladi va ayollarda an'anaviy ravishda ayollik bilan bog'liq bo'lgan fazilatlar, masalan, g'amxo'rlik, boshqalarga e'tiborlilik, hissiy ekspressivlik va jozibadorlik, maftunkorlik, gender pasayishiga olib keladi.

Bem o'zining 1993 yildagi ishlarida gender tengsizligini bartaraf etish muqarrar ravishda talab qilinadigan, davlat muassasalari tuzilmasidagi o'zgarishlar ro'y bergan, ijobiy ijtimoiy muhit paydo bo'lgan jamiyatda va kishilarda, kishilardagi shaxsiy rivojlanish yuqori darajaga etgandagina erkak va ayolning ikki xil ko'rinishi sifatida munosabatlarni silliqdash jarayoni uchun androginiya konsepsiyasini qo'llash mumkin bo'ladi, deb qayd etgan. Erkaklar hukmronligi va ayolning xushmuomalaligi kabi xususiyatlar tabiiy ravishda tanlash va evolyusiya qonuniyati asosida paydo bo'lgan bo'lishi mumkin.

Degler fikriga ko'ra (1990), evolyusiya yoki tabiiy tanlanish emas, balki gender tenglik masalalari borasidagi ijtimoiy hayotimizni o'zimiz belgilaymiz.

M.SH.Bruno, "Genderning ijtimoiy psixologiyasi" kitobida, ijtimoiy me'yorlarni qayta ishlash tamoyillariga binoan, inson haqiqiy yoki xayoliy guruh bosimining natijasida o'z xatti-harakati yoki e'tiqodini o'zgartirishi mumkin, degan. Ijtimoiy munosabatlar, madaniyat gender tenglikka, inson ongini rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin degan, fikrni ilgari suradi.

SHuningdek, insonning alohida guruh va uning alohida a'zolari ta'sirida vujudga keluvchi keraksiz salbiy munosabat-diskriminasiyaga moyilligi, o'zini har tomonlama baholash, erkaklar xatti-harakatlarida ayollar(me'yorlari)ga qo'yilgan cheklovlarni mavjudligi, stereotilar to'plami, xurofot, kamsitish, xudbinlik, ijtimoiy idrok va o'z-o'zini anrlash, o'z-o'zini hurmat qilish, ijtimoiy rollar va me'yorlarning paydo bo'lishi xaqida ma'lumotlar keltirilgan. Olima o'zining qarashlarida: "Gender tafovutlar jamiyat, an'anaviy qoidalari doirasida yaratiladi, natijada gender rollari xaqidagi ma'lumotlar erkaklarni ham, ayollarni ham cheklaydi va bizning o'ziga xos strategiyalarimiz tufayli, qayta ishlanadi" ammo, biz gender farqlarini ancha kengroq deb hisoblaymiz, deb ta'kidlaydi. Muallif o'z izlanishlarida genderning ijtimoiy-psixologik jihatlarini yaratishga harakat qilgan. "Insonning xatti-harakatlarini shakllanishida muhimroq rol o'ynaydigan etnik yoki jinsiy farqlarga ega bo'lgan guruhlararo munosabatlar tizimi" mavjud bo'lib, biz odamlar yashaydigan va ishlaydigan ijtimoiy-madaniy kontekstlarni o'rganmagunimizcha genderni tushunish yoki gender, tengsizlikni kamaytirishga erisha olmaymiz, Zamonaviy odam taxminan teng miqdordagi erkak va ayollik xislatlariga ega bo'lishi maqsadga muvofiq deb hisoblaydi.

«Jinsga bog'liq farqlar» (sex related differences)ni aniqlashga urinishlarni Jasklinni ishlarida ko'rishimiz mumkin.

Gender tengligi tamoyilini targ'ib qilishda 1991 Hydening ishlari muhim ahamiyatga ega. CHunki, jinsning ijtimoiy psixologiyasida feministik harakatlarga nisbatan jamiyatda erkaklar siyosat bilan ko'proq shug'ullansada, erkaklar va ayollar o'rtasidagi iqtisodiy va ijtimoiy tenglik saqlanishi zarurligi xaqidagi fikrlarni ilgari suradi.

Lott ta'kidlaganidek, ijtimoiy psixologiya har qanday holatda ham jins bilan kesishadi, chunki jinsning o'ziga xosligini tadqiq qilishda «shakllantiradigan va saqlaydigan sharoitlarni o'rganish, ijtimoiy xulq-atvor madaniyatning qandayligini o'rganishdir».

Er-xotinlarning shaxslararo munosabatlarida psixologik jihatlarini buzilishi sabablari tor doiradagi ilmiy ishlarda aniqlangan. Ushbu yo'nalishdagi adabiyotlarni ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish natijasida organizmidagi neyroassosiativ bog'lanishlardagi nomoslik; immun tizimdagi uyg'unlikni rivojlanmaganligi; xulqi-odatlaridagi nomutanosiblik; o'z o'rnida "psixosotsional", "aqliy-intellektual", "biokimyoviy", "intim-jinsiy hayot" va organizmning "biologik hayot kechirish" qonuniyatlarini buzilishiga olib kelishi mumkinligi o'rganildi. S.Bemning "erkaklik-maskulinlik, ayollik-femininlik va androgen-aralash sifatlar"ni aniqlashga mo'ljallangan anketasi asosida olib borilgan tadqiqot natijalarida ijtimoiy faol, yuqori moddiy ta'minlangan, ish joyi, kasbiga, yuqori maosh oladigan ayollarning 75 foizida o'ziga bo'lgan ishonch ko'rsatkichi qayd etildi. 58 foiz ayollar o'z fikrini himoya qila olishini bildirgan. Ammo ular mutlaq mustaqil bo'lishni istamasliklari va qarshilik bildirgan olish ko'rsatkichi 50 foiz ayollarda shakllangan. SHaxs sifatida kuchli, analitik-chuqur taxlil qobiliyati 59 foiz ayollarda qayd etilgan. Ularda 86 foiz etakchilik qobiliyatini yuqori darajada baholaganlar, biroq tavakkalchilik 30 foiz ayollarda namoyon bo'lishi aniqlandi. Qaror qabul qilishdagi tezkorlik vaziyatga bog'liqligini ko'rsatishgan. Aynan, kasbi, hunari bor, oylik ish xaqqiga va daromadiga ega ayollarning 78 foizida o'zini o'zi ta'minlash-faqat o'ziga tayanish xususiyati qayd etilgan. Hukumdorlikka intilish ko'rsatkichi ayollar bahosida sezilarli past chiqqan, ya'ni 32 foiz, bu ayollarning uy ro'zg'or kamchiliklari, erkak kishi tomonidan mehr-e'tibor ko'rilmaligi, hissiy-emosional, ruxiy-psixologik qoniqmasligi natijasidagi "injiqliklari, talablari" erkaklar uchun ayolning "xokimiyatga", "xukmronlikka" xokimiyatga intilishi sifatida tasavvur qilinishi bilan bog'liq noto'g'ri stereotiplari sifatida izohlanadi. Ayollarning natijalarida jaxldorlik sifat ko'rsatkichi 45 foizni tashkil qilib, bunga asosan erkak kishining erkaklik rolini bajarmasliklari, ma'suliyatsizliklari, e'tiborsizliklari sabab qilib ko'rsatilgan. Erkak kishi bilan raqobatlashish ko'rsatkichi xam past baholanib – 28 foizni tashkil etgan. Buni asosan ayollar erlari bilan emas, oiladagi ayollar ovsinlar, tasavvur va gumon qilingan erining "ma'shuqa"lari bilan raqobatlashishga moyilliklarini kuchli ekanligi bilan izohlanadi. Hurmattalablik

oilaviy munosabatlarda erlari tomonidan be'etibor qolgan va raqobatga boradigan 28 foiz ayollarda yuqori darajada ekanligi aniqlandi.

Erkak kishilarda ayollarga xos deb, hisoblanilgan "yon berish", "kelishuvchanlik" sifatleri 56 foiz erkaklarda qayd etilgan. Ularning aksariyati ishsiz, juda kam maosh oladigan, muqim bir ish joyi mavjud bo'lmagan erkaklar sanaladi. SHuningdek, bu toifa 37 foiz erkaklarning ko'rsatkichlarida hayotdan mamnunlik past darajani ko'rsatdi. Xuddi shu femininlik-ayollarga xos ko'rsatkichlar bo'yicha ijtimoiy yuqori maqomga ega, oylik daromadi yuqori hisoblangan, ish joyi, kasb kori bor 58 foiz erkaklar natijalarida "nafis qalb egasi, nozikta'blik sifatlarini o'zlarida shakllanganligini qayd etishgan.

SHuningdek, 67 foiz erkaklar oilada ayoliga "xamdardlik", e'tiborli va g'amho'rlik qilishlarini bildirishgan. Oilaviy munosabatlarda ularni tushunishlari, rahm-shafqatli ekanliklari, zarur vaziyatda ayoliga tasalli berish qobiliyati shakllanganligini ko'rsatishgan.

Jumladan androgin-aralash ko'rsatkichlar har ikki jins vakillarida, erkak kishilarda xam, ayol kishilarda xam uchrashi aniqlandi. YUqorida adabiyotlar tahlilida yoritganimizdek,

Androginiya yuqori darajada o'z-o'zini hurmat qilishi; muvaffaqiyat motivatsiyasi; ota-onalik rolini mohirlik bilan bajarilishi; sub'ektiv farovonlik hissi sifatida izohlangan. Oilada er-xotinlardan bittasida muloyimlik, noziklik, g'amxo'rlik, xissiy suyanchiq bo'la olish, jozibadorlik kabi ayollik fazilatlarini mavjudligi er-xotinlarning nikohdan qoniqish darajasini yuqoriligiga, munosabatlarning sifatiga ta'sir etishi mumkinligi aniqlandi.

Xulosa: Har qanday jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot tarzi, mavjud ijtimoiy munosabatlar, madaniy hayotni gender tenglikka, inson ongini rivojlanishiga o'ziga xos darajada ta'sir qilishi mumkin degan, xulosa chiqarishimizga asos bo'ladi.

SHuningdek, insonning alohida guruh va uning alohida a'zolari ta'sirida vujudga keluvchi keraksiz salbiy munosabat-diskriminatsiyaga moyilligi, o'zini har tomonlama baholash, erkaklar xatti-harakatlarida ayollar(me'yorlari)ga qo'yilgan cheklovlarni mavjudligi, stereotilar to'plami, xurofot, kamsitish, xudbinlik, ijtimoiy idrok va o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini hurmat qilish, ijtimoiy rollar va me'yorlarning paydo bo'lishi va o'zgarishi mumkinligini ko'rsatadi. "Gender tafovutlar jamiyat, an'anaviy qoidalari doirasida yaratilishi, natijada gender rollari xaqidagi ma'lumotlar erkaklarni ham, ayollarni ham cheklovlar qo'yishi, zarur shart-sharoitlar sababli qayta ishlanishi va o'zgarib borishi kuzatildi.

Demak, "Insonning xatti-harakatlarini shakllanishida muhimroq rol o'ynaydigan etnik yoki jinsiy farqlarga ega bo'lgan guruhlararo munosabatlar tizimi" odamlar yashaydigan va ishlaydigan ijtimoiy-madaniy kontekstlarni o'rganmagunimizcha genderni tushunish yoki gender, tengsizlikni kamaytirishga erisha olmaymiz. Zamonaviy oilalarda er-xotinlar taxminan teng miqdordagi erkak va ayollik, ya'ni gender sifatlariga ega bo'lishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88, 354-364. Bem, S. L. (1989). Genital knowledge and gender constancy in preschool children. *Child Development*, 60,649-662.
2. Bem, S. L. (1993). *The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality*. New Haven, CT: Yale University Press.
3. Betz, N. (1993). Women's career development In F. L. Denmark & M. A. Paludi (Eds.), *Psychology of women: A handbook of issues and theories* (pp. 627-684). Westport, CT: Greenwood Press.
4. Degler, C. N. (1990). Darwinians confront gender; or, There is more to it than history. In D. L. Rhode (Ed.), *Theoretical perspectives on sexual difference* (pp. 33-46). New Haven, CT: Yale University Press
5. Hyde, J. S. (1991). *Half the human experience: The psychology of women* (4th ed.). Lexington, MA: D. C. Heath and Company.
6. Ishii-Kuntz, M. (1993). Japanese fathers: Work demands and family roles. In J. C. Hood (Ed.), *Men, work, and family* (pp. 45-67). Newbury Park, CA: Sage. Miller, C. L. (1987). Qualitative differences among gender-stereotyped toys: Implications for cognitive and social development in girls and boys. *Sex Roles*, 16,473-487.
7. Jacklin, C. N. (1989). Female and mate: Issues of gender. *American Psychologist*, 44,127- 133.
8. Kenrick, O. T. (1987). Gender, genes, and the social environment: A biosocial interactionist perspective. In P. Shaver & C. Hendrick (Eds.), *Sex and gender: Review of personality and social psychology* (Vol. 7, pp. 14-43). Beverly Hills, Sage. Kenrick, D. T. (1988). *Biology: Si! Hard-wired ability: Maybe no*. *Behavioral and Brain Sciences*, 11, 199-200.
9. Lott, B. (1991). *Social psychology: Humanist roots and feminist future*. *Psychology of Women Quarterly*, 15,505-519.
10. Miller, C. L. (1987). Qualitative differences among gender-stereotyped toys: Implications for cognitive and social development in girls and boys. *Sex Roles*, 16,473-487. Tavris, C. (1992). *The mismeasure of woman*. New York: Simon & Schuster.

11. Mischel, W. (1970). Sex typing and socialization. In P. H. Mussen (Ed.), *Carmichael's manual of child psychology* (Vol.2). New York: Wiley. Orlofsky, J. L. (1977). Sex-role orientation, identity formation, and self-esteem in college men and women. *Sex Roles*, 3, 561-575.

12. O'Neil, J. M. (1990). Assessing men's gender role conflict. In D. Moore & F. Leafgren (Eds.), *Problem solving strategies and interventions for men in conflict* (pp. 23-38). Alexandria, VA: American Association for Counseling and Development.

13. Orlofsky, J. L. (1977). Sex-role orientation, identity formation, and self-esteem in college men and women. *Sex Roles*, 3, 561-575.

14. Spence, J. T., & Helmrich, R. (1978). *Masculinity and femininity: Their psychological dimensions, correlates, and antecedents*. Austin: University of Texas Press.

15. Шон Бруно. Гендерная социализация. М., 1990 г. С – 30.

Электрон адабиёт

Марк Барген. [https://mark-barton.com/onlayn-kursy psihologiya/](https://mark-barton.com/onlayn-kursy-psihologiya/) Instagram. utm_source= Inst & utm_medium=insta_barton_taplink&utm_campaign=ya_takaya_odna_udobnaya_ili_unikalnaya&utm_content=01_2023.